

महात्मा जोतिबा फुले सत्यशोधक विचारवंत

- प्रा. संजय सावळाराम नांगरे

विद्येविना मति गेली ।
मतीविना नीति गेली ।
नितीविना गति गेली ।
गतीविना वित्त गेले ।
वित्ताविना शूद्र खचले ।
इतके अनर्थ एका अविद्येने केले ॥

-महात्मा जोतिबा फुले

महात्मा जोतिबा फुले यांना महात्मा जोतीराव फुले असेही म्हणतात, तसेच महात्मा फुले हे 'शिक्षणाचे जनक' म्हणून ओळखले जातात. अशा महान सत्यशोधक विचारवंताचा जन्म- ११ एप्रिल १८२७ मध्ये पुणे येथे झाला. फुले यांचे नाव ज्योतिबाच्या नावावरून ठेवण्यात आले. ज्योतिबाच्या वार्षिक जत्रेच्या दिवशी त्यांचा जन्म झाला होता. फुले घराण्यातील पुरुषांनी फुलविक्रेते म्हणून काम केले, ज्यामुळे त्या कुटुंबियांना फुले हे आडनाव धारण केले. जोतिरावांचे वडील गोविंदराव हे पुणे येथे शेतकरी आणि फुल - विक्रेते होते. आणि त्याची आई चिमणाबाई ज्योतीराव लहान असतानाच वारले. ते एक महाराष्ट्रातील भारतीय सामाजिक कार्यकर्ते आणि विचारवंत, जाती-विरोधी समाजसुधारक तसेच ते एक लेखक होते. त्यांचे कार्य अस्पृश्यता आणि जातिव्यवस्था निर्मूलन यांच्यासाठी प्रसिद्ध झाले. मागासलेल्या लोकांना सुशिक्षित करण्यासाठी ते सदैव प्रयत्न करत राहिले. त्यांची पत्नी सावित्रीबाई फुले भारतातील स्त्री शिक्षणाचे प्रणेती होती. १ जानेवारी १८४८ मध्ये पुण्यात तात्यासाहेब भिडे यांच्या निवास -स्थानी (भिडेवाडा) येथे मुलींसाठी पहिली शाळा सुरु केली. मुलींना शाळेला पाठवण्यासाठी आणि प्रोत्साहन देण्यासाठी ही शाळा सुरु करण्यात आली.

महात्मा फुले यांनी वैज्ञानिक दृष्टिकोन, मानवतावादाला विवेकपूर्ण दृष्टिकोन दिला होता. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि राजर्षी शाहू महाराजांनी देखील तेच केले होते. अशा महान विचारवंतांचे पुढचे विचार सर्वसामान्य जनतेला प्रेरित करतात. प्रत्येक व्यक्तीने वैज्ञानिक विचार आणि विवेक बुद्धी जोपासली

पाहिजे. मागासलेल्या लोकांना, शेतकऱ्यांना मूलभूत अधिकार मिळाले पाहिजेत. जेणेकरून त्यांना माणूस म्हणून ओळख मिळण्यास मदत होते. या दृष्टिकोनाने महात्मा फुलेंचे विचार मानवतावादाच्या विकासाला पूरक ठरतात.

१९व्या शतकात भारतात कोणीही आपल्या मुलींना शिक्षण देण्याचे स्वप्न पहिले नसेल, पण महात्मा जोतिबा फुले यांनी खूप पुढचे विचार मांडलेले होते. महिला शिक्षणाचा ठसा त्यांनी उमटविला. सौ.सावित्रीबाई फुले (पत्नी) च्या मार्फत त्यांनीच भारतात मुलींचा पहिली शाळा सुरु केली. जातीच्या नावाखाली लोकांवर होणाऱ्या अन्याय व अत्याचारामुळे त्यांना खूप वेदना म्हणजेच खूप त्रास झाला होता. खूप अन्याय होत असताना त्यांना खूप यातना सहन कराव्या लागल्या. त्यांनी शिक्षणाचे महत्त्व. समजून घेतले. समाजात सुधारणा करण्यासाठी त्यांनी खूप प्रयत्न केले. त्यांनी अगदी कमी वयात विवाह करून आपल्या बायकोला लिहावयास, वाचण्यास शिकविले. सुदैवाने त्यांची पत्नी सावित्रीबाई एक समविचारी स्त्री होती. जिने तिच्या पतीला 'सत्यशोधक समाज' स्थापन्यास मदत केली. त्यांना पूर्णपणे पाठिंबा दिला. थोमास पेन यांच्या 'द राईट्स ऑफ मन' या पुस्तकाने फुले प्रभावित झाले होते आणि त्यांचा असा विश्वास होता की सामाजिक दुष्कृत्याचा सामना करण्याचा एकमेव उपाय म्हणजे महिला आणि कनिष्ठ जातीतील सदस्यांचे प्रबोधन करणे.

जोतिराव फुले यांचे भारतीय समाजासाठी योगदान -

महिला शिक्षणासाठी योगदान म्हणजे जोतिबा फुले यांचा स्त्री-पुरुष समानतेवर विश्वास होता. सर्व सामाजिक सुधारणांच्या कार्यात पत्नीला सहभागी करून त्यांच्या विश्वासाला एक वेगळे रूप दिले. एका तरुण विधवेला आपले केस कसे मुंडवावेलागले आणि तिच्या जीवनातील सर्व प्रकारचे आनंद कसे नाकारावे लागले हे त्यांनी. पाहिले. सर्व सामाजिक प्रश्नां साक्षी ठेऊन त्यांनी महिलांना शिक्षित करण्याचा निर्णय घेतला. महिला आणि मुलींना शिक्षणाचा हक्क मिळून देण्याचे जोतिरावांच्या प्रयत्नांना त्यांच्या पत्नी सावित्रीबाई फुले यांनी पाठिंबा दिला. त्या काळातील काही सुशिक्षित स्त्रियांपैकी एक सावित्रीबाईना त्यांचे पती जोतिराव यांच्याकडून साक्षरतेचे शिक्षण मिळाले. १८५१ मध्ये जोतिरावांनी पहिली शाळा काढली आणि आपल्या पत्नीला शाळेत शिकविण्यास सांगितले. त्यांनी नंतर आणखी दोन शाळा कनिष्ठ जातीसाठी, विशेषतः महार आणि मांग जातीसाठी स्थानिक शाळा उघडल्या. जोतिराव फुले पाश्चात्य शिक्षणाच्या बाजूने होते. त्यांनी वयाच्या १२ वर्षा पर्यंतचे मोफत आणि सक्तीच्या प्राथमिक शिक्षणाची मागणी केली. ग्रामीण भागातील मुलींना देखील शिक्षण मिळावे अशी त्यांची इच्छा होती.

बालविवाह थांबवण्याचे प्रयत्न -

त्यांच्या काळात समाज पितृसत्ताक होता आणि स्त्रियांची स्थिती विशेषतः भयानक होती. स्त्री-भ्रूणहत्या आणि बालविवाह हे समाजातील दोन मुख्य कलंक होते. अनेक स्त्रिया वयात येण्याआधीच विधवा झाल्या आणि कौटूंबिक आधाराशिवाय राहिल्या. त्यांच्या दुर्दशेला कंटाळून जोतिरावांनी १८५४ मध्ये या दुर्दैवी जीवांचे समाजच्या क्रूर हातापासून संरक्षण करण्यासाठी अनाथाश्रम स्थापन केला. अखेरीस विधवेच्या पुनर्विवाहाच्या कल्पनेचे पुरस्कर्ते बनले.

सत्यशोधक समाजाची निर्मिती -

२४ ऑक्टोबर १८७३ जोतिबा यांनी सत्याशोधक समाजाची स्थापना केली. त्यांनी समाजात अस्तित्वात असलेली श्रद्धा आणि इतिहासाचे व्यवस्थित विभाजन केले आहे. समाजाच्या पुनर्बांधणीसाठी ज्योतिबा फुले यांनी प्रयत्न केले. त्यांनी प्राचीन धर्मग्रंथ यांचा निषेध केला. त्यांनी अनेक प्राचीन ग्रंथांद्वारे ब्राह्मणवादाचा इतिहास शोधून काढला. समाजातील 'शूद्र' आणि 'अतिशूद्र' यांना दडपून सामाजिक वर्चस्व टिकवून ठेवण्याचा वृत्तीला विरोध केला केला. सत्यशोधक समाजाचा उद्देश समाजाला जातिभेदापासून मुक्त करावे असा होता. सत्यशोधक समाजाचे सभासदत्व सर्वांसाठी खुले होते. जीवनभर बहुजनांच्या उद्धारासाठी झटणाऱ्या या महामानवास विनम्र अभिवादन.

७३